

**FONETIK-FONEMATIK NUTQ KAMCHILIGINI BARTARAF ETISHDA  
KORREKSION-LOGOPEDIK ISH TIZIMI**

*Toshkent Kimyo xalqaro universiteti  
Maxsus pedagogika yo'nalishi 4-bosqich talabasi  
Mirsultonova Ominabonu Baxtiyor qizi*

**Annotatsiya**

Ushbu maqolada Fonetik-fonematik nutq kamchiligini bartaraf etishda logopedik ishlarning asosiy yo'nalishlari, talaffuz va fonematik idrokni shakllantirish asnosida bolani nutqini ostirish va qanday metodikalardan foydalanish haqida batafsil yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** Fonetik-fonematik, artikulyatsiya, talaffuz, nutq, lugatni boyitish, idrok.

Fonetik-fonematik nutq kamchiligi - bu tovushlarni talaffuz etish va idrok qilish jarayonidagi kamchiliklar natijasida bolalarda ona-tilidagi tovushlarni talaffuz qilish sistemasi shakllanishining buzilishidir.

Nutqi fonetik-fonematik tomondan rivojlanmagan 3-4-5 yoshli bolalar normal eshituvchi va normal intellektli, nutqi va bunda nutqning tovush tomonining shakllanmaganligi asosiy o'rin egallagaydi. Bu bolalar uchun fonematik idrokning shakllanish jarayonining tugallanmaganligi xosdir. Nutq kamchiliklari tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish bilan chegaralanib qolmay, shuningdek, tovushlarni yetarli farqlamaslik va so'zni tovush tomondan analiz qilishdagi qiyinchiliklar uchraydi.

Shunday qilib, fonetik-fonematik rivojlanmaganlik guruhiga kiruvchi bolalarning og'zaki nutqida qo'yidagi talaffuz kamchiliklari kuzatiladi:

- a) tovushlarni artikulyatsion jihatdan oson bo'lgan tovushlarga almashtirish;
- b) bir yoki bir nechta tovushni buzib talaffuz qilish;
- v) bir yoki bir nechta tovushni yo'qligi.

Fonematik idrokning buzilishi:

- a) fonemalarni o'z nutqi va boshqalar nutqida aniq farqlamaslik (birinchi navbatda jarangli-jarangsiz, sirg'aluvchi-shovqinli, shovqinli-affrikat tovushlar);
- b) tovushlarni oddiy analiz va sintez qilishga tayyor emaslik;
- v) nutqning tovush tarkibini analiz qilishdagi qiyinchiliklar.

Ko'pincha tovushlarni noto'g'ri talaffuz va idrok qilish bilan birga ko'p bo'g'inli so'z va so'z birikmalarini talaffuz qilishda qiyinchiliklar kuzatiladi.

Logopedik-rivojlantiruvchi ishlarini asosiy yo'nalishlari korreksion maktabgacha tarbiya muassasalarida ta'limning nutq kamchiliklariga ega bo'lgan bolalarni tarbiyalash bolalar bog'chasi tarbiya dasturiga muvofiq tashkil qilinadi.

Fonetik-fonematik nutq kamchiligiga ega bo'lgan besh yoshli bolalar dasturda ommaviy tipdagi maktabgacha tarbiya muassasalarning maktabga tayyorlov guruhlariga mo'ljallangan bilim, ko'nikma va malakalar hajmini o'zlashtirishlari kerak.

Nutq faoliyatining ayrim tomonlarini rivojlantirishga qo'yiladigan talablarni aniqlash maqsadida qo'yidagi maxsus ishlar amalga oshiriladi:

- talaffuz va fonematik idrokni shakllantirish;
- atrof-muhit bilan tanishtirish va nutq o'stirish.

Tuzatuvchi ta'limning maqsadi: bolalarda umumiy va nutq nuqsonini tuzatish hamda bolalarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus logopedik metod va usullarni qo'llash bilan bolaning yoshiga muvofiq lug'at boyligi va mustaqil nutq bilan birga to'g'ri, aniq, ravon nutqni tarbiyalashdan iboratdir. Logopedik ish talaffuz malakalarini shakllantirish, fonematik idrokni, tovushlar analizi va sintezi malakalarini rivojlantirish yo'nalishlar bo'yicha olib boriladi. Tuzatilgan nutqiy material ustida qo'yidagi ishlar amalga oshiriladi:

- bolalarda so'zning morfologik sostaviga va so'zlarning o'zgarishiga e'tiborni jalb etish hamda so'zlarning gapda bog'lanishini rivojlantirish;
- bolalarda oddiy yoyiq va qo'shma gaplarni to'g'ri tuzish, nutqda turli konstruksiyadagi gaplarni egallash;
- ko'nikmalarini tarbiyalash;
- nutqni rivojlantirish;
- lug'atni boyitish;
- talaffuzni to'g'rilash asosida savodga tayyorlash.

Tarbiyachi olib boradigan mashg'ulotlarda bolalarning atrofda predmetlar va hodisalar haqidagi tasavvurlar hosil qilish va ularni sistemalashtirish, tabiiy va ijtimoiy hodisalar bilan tanishtirish bilan bir vaqtda bolalarning lug'at boyligi kengaytiriladi, so'zlashuv va tasviriy, hikoya nutqi rivojlantiriladi.

### **Logopedik mashg'ulotlar qo'yidagi bo'limlardan iborat:**

1. Talaffuz va fonematik idrokni shakllantirish va nutq o'stirish.
2. Savodga o'rgatish.

Tuzatuvchi ta'lim sistemasi uchta izchil davrdan iborat, ularning har biri o'z maqsad va vazifalariga ega.

### **Talaffuz va fonematik idrokni shakllantirish va nutq o'stirish.**

Talaffuzni shakllantirish. Bu bo'lim bo'yicha asosiy tuzatish ishlari qo'yidagilardan iborat:

- talaffuz jihatdan aniq farq qiladigan, bir- biriga qarama-qarshi qo'yiladigan fonemalarni shakllantirish;
- bo'g'inlar murakkabligiga ko'ra turlicha so'zlarni talaffuz

qilishga o'rgatish; egallangan mustaqil nutq malakalaridan erkin foydalanishga o'rgatish.

Ko'yilgan vazifalarni bajarish uchun birinchi navbatda maxsus logopedik usullar yordamida tovushlar talaffuzidagi nuqsonlar tuzatiladi va nutqda bor tovushlar aniqlashtiriladi. To'g'ri artikulyatsiya malakalarini shakllantirish qo'yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilishning asosiy shartlaridan biridir.

Fonematik idrokni va eshitish xotirasini rivojlantirishga maxsus vaqt ajratiladi: bolalar nutqni tinglashga, nutqning ayrim tovush elementlarini farqlash va esga tushirishga, eshitib idrak qilingan materialni eslab qolishga, o'zlarining va boshqalar nutqining jaranglashini taqqoslashga o'rganadilar.

Artikulyatsion malakalar va fonematik idrokni rivojlantirish nutqning tovush tarkibini analiz va sintez qilishni rivojlantirish bilan bir vaqtda olib boriladi. So'zning tovush tarkibini analiz va sintez qilishni ko'zda tutuvchi mashqlar fonemalar tuzish jarayonini normallashtirishga yordam beradi va bolalarni savodni o'zlashtirishga tayyorlaydi.

O'rganilayotgan tovushlarni va tovush-bo'g'in tarkibiga ko'ra turlicha so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishni mustaxkamlash bosqichida tuzatuvchi mashqlar materialini nutqning leksik va grammatik birliklarini bir vaqtda rivojlantirishni nazarda tutgan holda tanlanadi.

Talaffuzni shakllantirish ishi yakka tartibdagi (guruhli va frontal) mashg'ulotlarda amalga oshiriladi. Bo'lim bo'yicha tuzatuvchi ta'limning vazifalari bolalarda til doirasida kuzatish va umumlashtirish qobiliyatini rivojlantirish, o'zlashtirilgan leksik va grammatik materialni bog'langan nutqning turli ko'rinishlarida amaliy qo'llash malakasini kengaytirishdan iboratdir.

Leksik-grammatik mashqlar bolalar tomonidan to'g'ri talaffuz qilinadigan material asosida o'tkaziladi, bu materialning tovush tarkibiga mustaxkamlash bosqichidagi tug'rilangan tovushlar kiradi. So'zning asosiy qismini eshitish, ajratish va to'g'ri talaffuz qila bilish tilni kuzatishni rivojlantiradi, keyinchalik nutqni mustaqil takomillashtirish uchun sharoit yaratadi.

Bolalar lug'atini boyitish va anig'lashtirish bo'yicha asosiy ishni tarbiyachi olib boradi. Nutq o'sgarish bo'yicha bu ishni logoped davom ettiradi va chuqurlashtirib boradi, bunda u o'z oldiga qo'yidagi: bolalar lug'atini kengaytirish, ularning diqqatini so'zlarning ma'nosiga va so'z tuzishning ba'zi usullariga jalb etish, bor lug'atini tahlil qilish kabi vazifalarni qo'yadi.

### «Top, nima qichqirayapti?» o'yini

O'yinning qisqacha mazmuni: Logoped oldindan tayyorlab qo'yilgan o'yinchog'ini bittadan olib, uni bolalarga ko'rsatadi, ovozigacha taqlid qiladi va bolalardan bu qaysi xayvonning ovozi ekanligini so'raydi. Navbatdagi o'yinchoqni bolalarga yashirgan joydan olib ovozini qilib ko'rsatadi va bolalardan

«Topinglarchi, xozir bizga qaysi (o'yinchoq) xayvon mehmon bo'lib keladi» deb so'raydi. So'ngra logoped bir bolaga boshqa xonaga o'tib, eshigini qiya (bir oz) ochib qo'ygan xolda biron-bir xayvonning ovozigga taqlid qilishni aytadi, boshqa bolalar esa u qaysi xayvonning ovozi ekanligini topadilar.

Metodik ko'rsatma. O'yinni 5-6 marta takrorlash mumkin. Bolalarning diqqat bilan eshitishlarini kuzatib turish kerak. Xamma bolalarni: savollar berib faollashtirish kerak.

### ESHITUV DIQQATINI RIVOJLANTIRISH

Mavzu: Mustahkam eshituv diqqatini rivojlantirish.

Mashg'ulotning maqsadi: Bolalarni narsaning jarangdorligiga qarab aniqlay olishga o'rgatish. Oldindan qilingan ish: Bolalar o'yinchoqlarni ovozigga qarab bilib olishga o'rganishgan. Mashg'ulotga tayyorgarlik: Logoped musiqaviy o'yinchoqlardan: doira, garmoshka, buben, pianino va boshqalarni tanlab oladi.

### Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Логопедия. (под ред. А.С.Волковой). М.: Владос. 2003 г.
2. Муминова Л., Аюпова М. Логопедия. Т.: Ўқитувчи 1993 й.
3. Шомахмудова Р.Ш., Мўминова Л.Р. Болалар нутқидаги нуқсонлар ва уларни бартараф этиш. Ўқитувчи. Т.: 1993 й.